

A restauración do Pórtico da Gloria

Ana Laborde Marqueze¹

A conservación dos materiais pétreos é ante todo un traballo en equipo e o proxecto de conservación e restauración do Pórtico da Gloria é un bo exemplo diso. Con todo, hai que destacar que os medios e o apoio institucional co que contamos para a intervención foron excepcionais. Este marco de colaboración e os recursos materiais e técnicos permitiron abordar a recuperación dun conxunto único e referente na arte medieval europea. A calidade construtiva do conxunto, a impecable talla dos granitos e os mármoreos empregados para a súa execución e a beleza das policromías recuperadas, poñen de relevo que en Compostela se citaron os mellores artistas do momento comandados por un arquitecto de grande pericia que coñecía as técnicas máis innovadoras do momento, sustentado ademais por un programa intelectual moi sólido en contacto co saber europeo e contando co apoio da coroa dos reinos de León e Castela, interesada en converter a Santiago e o seu Camiño en centro da peregrinación cristiá.

Resulta por tanto prioritario agradecer a xenerosidade da Fundación Barrié como mecenas do proxecto, así como á Fundación Catedral de Santiago polo traballo de xestión do mesmo e a dispoñibilidade dos seus técnicos. Tamén contamos cos profesionais da Dirección Xeral do Patrimonio Cultural, que realizaron un continuo seguimento de todas as fases da obra.

---

¹ Ana Laborde Marqueze é a coordinadora da restauración do Pórtico do Gloria. Recibiu por isto o Premio de Patrimonio Europeo-Europa Nostra 2019, na categoría de conservación. Tamén foi nomeada Galega do Ano polo xornal El Correo Gallego.

A dirección técnica estivo a cargo do Instituto do Patrimonio Cultural de España (IPCE), dependente do Ministerio de Cultura e Deporte, que se involucrou desde as súas áreas de Investigación e Formación, Conservación Preventiva, Documentación e Difusión, Fotogrametría e Intervencións en Bens Culturais. Desde o IPCE coordináronse as diferentes liñas de estudo implementadas, nas que participaron técnicos de diversas institucións e empresas nacionais e estranxeiras. Na ficha técnica incluída neste texto pode visualizarse a interdisciplinabilidade do equipo e o alcance destas colaboracións.

Aínda que con anterioridade a este proxecto se realizaron estudos e actuacións parciais na obra, sempre limitados polos escasos recursos económicos dispoñibles, o coñecemento sobre o Pórtico da Gloria era moi superficial, xa que a necesidade de empregar medios auxiliares para acceder a todas as esculturas e os grosos depósitos de sucidade acumulados sobre os relevos impedían apreciar en detalle os restos de cor conservados e estudar polo miúdo os motivos ornamentais.

Con todo, as publicacións eran abundantes e as hipóteses sobre as súas fases construtivas e historia material diversas. Pero a inexistencia de fontes documentais de época medieval e as escasísimas alusións directas ás intervencións ocorridas no conxunto ao longo dos séculos, poñían de manifesto a importancia de obter datos dos materiais como única estratexia posible para reconstruír a súa historia.

Nas primeiras fases do proxecto realizouse unha exhaustiva revisión do arquivo da Catedral, atopando algúns datos de interese sobre recentes intervencións de mantemento, limpeza, reparacións con motivo de caídas de raios... que nos permitiron comprender os mecanismos de degradación que afectaron ao conxunto na súa historia máis recente.

Aclaráronse algúns interrogantes construtivos, atopando evidencias de estruturas anteriores ao proxecto mateano. A retirada dos morteiros que ocultaban e afeaban certos detalles de labra facili-

tou este estudo, tamén o poder examinar a superficie tallada de forma pormenorizada, medir os elementos construtivos e introducir sondas no interior dos bloques, fixeron posible solicitar datos de gran interese neste sentido. A apertura de xuntas posibilitou igualmente atopar algúns «achados» que resultaron claves para a datación das diferentes fases (cunchas, ancoraxes, cuñas de madeira, pequenos obxectos).

Pero podemos sen dúbida afirmar que o estudo das decoracións policromas resultou a parte máis relevante do traballo, xa que a súa recuperación supuxo sacar á luz as cores conservadas e comprender gozando coa súa contemplación a imaxe que tivo nas diferentes épocas. Identificáronse catro intervencións distintas, todas elas realizadas con pintura ao óleo, utilizando como aglutinante dos pigmentos aceite de liño.

A primeira policromía realízase pouco despois de esculpir o conxunto, nos primeiros anos do século XIII, así o testemuñan as técnicas empregadas, os materiais e os motivos decorativos en ouro sobre os mantos. Trátase dunha policromía moi coidada, con cores variadas e contrastadas. Os pigmentos finamente moídos aplicábanse sobre varias capas de preparación. Son cores puras, azul lapislázuli, vermello vermellón, laca verde transparente, branco de chumbo e negro de ósos, entre outros. A decoración con lámina metálica de ouro puro e ás veces de prata, é tamén moi importante nesta primeira policromía. As carnes son delicadas e de cor rosada moi claro, pero os detalles como ollos, cellas e beizos apenas se conservan.

A seguinte policromía executaríase no século XVI coincidindo con importantes obras na catedral e a súa contorna. O recinto do nártice queda agora pechado por portas debido ás desordes provocadas pola grande afluencia de peregrinos que chegaban a facer noite no interior do templo, modificando así substancialmente a contemplación dos relevos, que ata ese momento poderían apreciarse desde o exterior. Os materiais empregados son menos ricos, con pigmentos a base de cobre e chumbo (azul azurita, verde de cobre, branco de chumbo) que se alteraron co paso do tempo, e

o ouro mestúrase agora con prata. A policromía adáptase á moda do momento, é máis fría pero gaña en harmonía e recupéranse as decoracións nas zonas nas que a policromía medieval se perdeu. Con todo, a presenza da lámina metálica adquire un gran protagonismo e os mantos e túnicas dos personaxes principais enriquecéanse con aplicacións de brocados realizados con láminas de estaño e logo dourados e lacados. A cor das carnes é máis intenso ca na primeira policromía.

A terceira decoración é a que se conserva na actualidade e recuperouse durante os traballos de restauración. Desta intervención temos constancia documental nos arquivos e podemos precisar a súa data (século XVII). Trátase dunha capa de cor que oculta a maior parte da policromía anterior, excepto nas figuras con brocados, que quedaron á vista. As cores empregadas son similares aos da segunda policromía pero a súa factura é moito máis descoidada, aplícanse agora sobre unha grosa preparación e mesturados con abundante aceite. Os motivos decorativos denotan así mesmo un menor esmero.

A finais do século XIX, unha vez concluída a réplica a escala natural que realizaron os técnicos do Museo Victoria and Albert de Londres en 1866, levou a cabo unha nova intervención coa intención esta vez de apagar as cores do barroco que resultarían nese momento excesivos e reparar os danos ocasionados polo paso do tempo e o modelado. Trátase dunha aplicación de pintura con moita menor calidade que as anteriores e que deixa á vista en moitas zonas a capa de cor anterior.

É sobre este último estrato onde interviñemos cun criterio de máximo respecto cara a todos os materiais conservados. Actuouse unicamente sobre a superficie alterada, retirando a sucidade e os sales acumulados, así como os depósitos que compoñían a capa máis superficial e foron engadidos en intervencións recentes (ceras, acrílicos, aceites). Esta capa presentaba unha grande inestabilidade e afectaba á integridade dos estratos de cor, ademais de provocar a disgregación do soporte pétreo e ocultar os relevos e acabados orixinais.

As técnicas e os materiais de restauración empregados foron seleccionados despois dunha completa batería de probas no laboratorio e en obra, comprobando os que resultaban máis compatibles cos orixinais e tiñan un comportamento máis estable no futuro. Aplicáronse produtos tradicionais, recorrendo ao mesmo tempo ás técnicas e o instrumental máis innovador co asesoramento de diversos centros de investigación.

O resultado final logrado é harmónico e equilibrado, a pesar de convivir as decoracións de diferentes épocas coas zonas perdidas onde queda á vista a pedra. Non foi necesario reintegrar as faltas con novas cores e o visitante pode apreciar á primeira ollada as transformacións que sufriu o Pórtico ao longo dos séculos percibindo aínda así a excepcionalidade do monumento orixinal.

Con todo, para a súa supervivencia futura resulta fundamental poñer unha grande énfase na conservación preventiva, controlando as condicións climáticas da contorna para garantir a estabilidade dos materiais conservados e realizar un mantemento sistemático e rigoroso, revisando as zonas máis fráxiles e retirando os depósitos de sucidade que se vaian acumulando. É responsabilidade das institucións e tamén de todos nós coidar este legado único e preservalo para as futuras xeracións.

1.- Artigos publicados e en prensa

CIRUJANO, C., LABORDE, A., PRADO-VILAR, F. «A restauración do Pórtico da Gloria na Catedral de Santiago», Patrimonio Cultural de España 6, Ministerio de Educación, Cultura e Deporte, 2012.

CORTÁZAR GARCÍA DE SALAZAR, M. e SÁNCHEZ LEDESMA, A. «Estudo da secuencia de policromías e da composición dos materiais empregados nas decoracións do conxunto escultórico do Pórtico da Gloria da Catedral de Santiago de Compostela», Revista Informes e Traballos, 15, pp. 114-170. Instituto do Patrimonio Cultural de España, 2017.

LABORDE MARQUEZE, A.; CORTÁZAR GARCÍA DE SALAZAR, M.; GARCÍA RODRÍGUEZ, M.ª A.; GÓMEZ UBIERNA, M.; PÉREZ GARCÍA, P. P.; SÁNCHEZ LEDESMA, A. «O Pórtico da Gloria: estudo e problemática de

conservación das encarnacións», en *Las encarnacións de la escultura policromada*, ICOM-CC Interim Meeting, Working Group Sculpture, Polychromy and Architectural Decoration, 19-20 de Novembro de 2015, Madrid 2018, pp. 113-131.

LABORDE MARQUEZE, A.; SÁNCHEZ AMEIJERAS, R.; SÁNCHEZ LEDESMA, A. «The polychromy study of the Pórtico da Gloria, Cathedral of Santiago de Compostela, Spain», en S. LITJENS and K. SEYMOUR (eds). *Polychrome Sculpture: Decorative Practice and Artistic Tradition*, ICOM-CC Interim Meeting, Working Group Sculpture, Polychromy and Architectural Decoration, Tomar, May 2013. ICOM-CC. Published Online: www.icom-cc.org 2017, pp. 143-144.

LABORDE MARQUEZE, A. (Coord.) «A restauración do Pórtico da Gloria na catedral de Santiago de Compostela», Ministerio de Cultura e Deporte (en prensa).

LAPUENTE MERCADAL, P.; SAVINC, M. C., GONZÁLEZ SOUTELO, S., GUTIÉRREZ GARCÍA-M, A.; CHAPOULIEC, R.; LABORDE MARQUEZE, A.; PÉREZ GARCÍA, P. P. «Marble pieces in the Romanesque Portal of Glory of the Santiago de Compostela Cathedral. New data through a multi-analytical approach» *International Journal of Architectural Heritage*, 2019.

PÉREZ, P. P.; GARCÍA, M.ª A., FERRAZZA, L. «Achega dos estudos científicos á restauración do Pórtico da Gloria da Catedral de Santiago de Compostela: análise das alteracións», en *La Ciencia y el Arte VI Ciencias y tecnoloxías aplicadas a la Conservación del Patrimonio*, Ministerio de Cultura e Deporte, Outubro 2017 (en prensa).

2.- Ficha técnica do proxecto

Primeira fase de estudos (2008-2014)

Co-dirección técnica (2008-2010)

- Iago Seara Morales. Arquitecto. Xunta de Galicia.
Concha Cirujano Gutiérrez. Restauradora. Instituto do Patrimonio Cultural de España.

Co-dirección técnica (2011-2014)

- Iago Seara Morales. Arquitecto. Xunta de Galicia.
Ana Laborde Marqueze. Restauradora. Instituto do Patrimonio Cultural de España.

Empresas e institucións

- Coo.Be.C. Italia Cooperativa Beni Culturali. *Proxecto e coordinación.*
- Universidade de Santiago de Compostela. *Estudo histórico artístico.*
- Brandenburgische Technische Universität, Cottbus, Alemaña. *Fotogrametría.*
- Universidade de Enxeñería de Perugia - Consiglio Nazionale delle Ricerche C.N.R. - Servizi di Ingegneria S.R.L. - Tecno Futur Service S.R.L. *Estudos estruturais.*
- Arcadia Ricerche S.R.L. *Estudo do material pétreo.*
- Lambda Scientifica. *Investigacións biolóxicas e estudo de iluminancia.*
- MOLAB. *Análises non destrutivas sobre a policromía.*
- Instituto de Xeoloxía Económica-Instituto de Xeociencias C.S.I.C. - U.C.M. - Grupo de Petroloxía Aplicada á Conservación do Patrimonio. *Estudo de morteiros.*
- Equipo Arbotante da Universidade de Zaragoza. *Estudo de sales e humidades.*
- Labein Tecnalia. *Monitoraxe ambiental e avaliación de riscos.*

Proxecto de conservación e restauración (2015-2018)

Coordinación

- Instituto do Patrimonio Cultural de España
Ana Laborde Marqueze. Restauradora.

Dirección Facultativa

- Fundación Catedral de Santiago
Javier Alonso de la Peña. Arquitecto.
Noelia Márquez Grille. Restauradora.

Equipo de Restauración

- Antonio Abad Alonso.
- Uxía Aguiar Ballesteros.
- Cristina Cabodevilla Ros.
- Mercedes Cortázar García de Salazar.
- María Isabel Cubillas Quintana.
- Olga Gago Muñiz.
- Estefanía Gradín Carbajal.
- Isabel Patrocinio Jimeno Victori.
- Montserrat Lasunción Ascanio.
- Leire Marcos Mugartegui.

- José Morillo García.
- Sofía Portela Teijeiro.
- Andrea Rodríguez Campo.
- Marta Gómez Ubierna.
- Letizia Sainz Ralla.
- Dolores Sanz Gómez de Segura.
- Óscar Torres López.
- Liliana Rey Varela.

Investigadores do Instituto do Patrimonio Cultural de España

- Livio Ferrazza. Químico.
- María Antonia García Rodríguez. Química.
- Juan Antonio Herráez Ferreiro. Biólogo.
- Consuelo Imaz Villar. Química.
- Julia Montero Delgado. Química.
- José Vicente Navarro Gascón. Xeólogo.
- Pedro Pablo Pérez García. Xeólogo.

Investigadores colaboradores

- Pedro Echeverría Goñi. Historiador da arte. Universidade do País Vasco.
- Rodorico Giorgi. Químico. C.S.G.I. Università degli Studi di Firenze.
- Aurora María Grandal d'Anglade. Arqueóloga. Universidade de Coruña - Beta Analytics, Florida U.S.A.
- Laura de Juan Mangas. Xeóloga. Geoartec Technical Solutions.
- Pilar Lapuente Mercadal. Xeóloga. Universidade de Zaragoza.
- Víctor Hugo López Borges. Restaurador. Victoria and Albert Museum, Londres.
- María Elena Novás Pérez. Historiadora da arte. Arquivo Catedral de Santiago.
- Asunción de los Ríos Murillo. Bióloga. Consello Superior de Investigacións Científicas.
- Camino Roberto Amieva. Restauradora. Escola Superior de Conservación e Restauración de Bens Culturais de Aragón.
- Andrés Sánchez Ledesma. Químico. Arte-Lab S.L.
- Manuel Sánchez Sánchez. Historiador da arte. Arquivo Catedral de Santiago.
- Miguel Taín Guzmán. Historiador da arte. Universidade de Santiago de Compostela.

- Santiago Tamayo Guridi. Xeólogo. Deputación Foral de Áraba.
- Rodrigo de la Torre Martín-Romo. Canteiro e Historiador. Conservación Arquitectónica S.L.
- Daniel Vázquez Moliní. Físico. Grupo Complutense de Óptica Aplicada.
- María Dolores Vila Tejero. Historiadora da Arte. Museo Nacional de Artes Decorativas.

Estudo de correspondencia de policromías

- Petra S. Coop.
- Mercedes Cortázar García de Salazar. Restauradora. Coordinación.
- María Isabel Cubillas Quintana. Restauradora. Dirección.
- Dolores Sanz Gómez de Segura. Restauradora. Dirección.
- María Gómez García. Restauradora.
- Estefanía Gradín Carbajal. Restauradora.
- Pablo Porral Vicente. Restaurador.
- Kyra Borst. Arquitecta. Representación gráfica e base de datos.

Base de datos

- Glenn Boornazian. World Monuments Fund.
- Ed Guillen. World Monuments Fund.
- Iñaki Koroso Arriaga. Fundación Catedral Santa María de Vitoria.
- Jesús Nieto Sánchez. K3code.
- Paulino Sánchez Chao. Fundación Catedral de Santiago.

Fotogrametría

- Juan Carmena Villegas. Monimetría.
- Francisco Javier Laguna Rodríguez. Instituto do Patrimonio Cultural de España.
- José Manuel Lodeiro Pérez. Instituto do Patrimonio Cultural de España.
- Luís Javier Rodríguez Cabeceira. Monimetría.

Fotografía e Vídeo

- Pela del Álamo. Diplodocus Producións.
- José Luis Municio García. Instituto do Patrimonio Cultural de España.

Control Ambiental e Mantemento

- T.S.A. Conservación de Patrimonio.
- José Antonio Galiano Moreno. Coordinación.

Ana Laborde Markeze

- Borja González Iglesias.
- Javier Martínez de Musitu Iturralde.
- Javier Redondo Martín.

Coordinación de Seguridade e Saúde

- Adegas da Costa González. Fundación Catedral de Santiago.

Ana Laborde Markeze
Instituto do Patrimonio Cultural de España
Ministerio de Cultura e Deporte
Traduciu Xesús Portas Ferro